

Галина ПАНКЕВИЧ

Історіє! Віншуй нам довго жити, Запричащатись Правдою, Добром! І. Сенік.

Шанобливе ставлення до історії взагалі та власного народу зокрема, завжди вважалося прикметою високої культури. З Божої ласки минув час вульгарних спотворень історичних фактів, намагання втиснути їх в Прокрустове ложе тої чи іншої ідеології. Прийшла благодатна пора для «голодних і спраглих правди» розпочати студіювання нашого минулого об'єктивно, мудро, без жодних крайнощів, як самоїдства, самобичування – з одного боку, так вивищування, самовихвалянь – з іншого. Будь-які піднесення, досягнення, успіхи рівнозначно, як і помилки, невдачі, втрати можуть стати великою школою, хоч іноді дуже болісною, духовного зростання як окремої особи так і цілого народу. Адже історія, як казали давні мудреці, – вчителька життя.

На сьогоднішній день формування оптимістичного світобачення, яке полягає в тому, що національні гени – незнищенні, а відродження, воскресіння народу можливе, незважаючи на жодні зовнішні перепони, є доленосним для українців. Сповнений виважености та любови погляд на всі драматичні сторінки та перипетії історичного розвитку допомагає знову і знову починати з початку й таким чином просуватись вперед. Майже уся родина А. Крушельницького, відомого педагога, письменника, перекладача (дружина, дочка, четверо синів, невістка) була знищена сталінським тоталітарним режимом. Проте всіх Крушельницьких стерти з лиця землі не вдалося. Цей рід відомий ще з XV ст. і походить із села Крушельниця Тустанської волости. З плином часу родовід розгалужився на Крушельницьких-Чулкевичів та Крушельницьких-Ставниковичів. Власне з першої гілки походить родина адвоката Володислава Крушельницького, батька майбутнього просвітителя. Народився Антін в невеличкому мальовничому містечку Ланьцут (тепер територія Польщі). Навчався в Перемишльській гімназії, потім, з перервами, – на філософському факультеті Львівського університету. В гімназіях Ярослава, Коломиї, Станіслава, Бережан, Городенки, Рогатина та ін. галицьких містечок (влада часто перекидала «невигідного професора») викладав українську, грецьку, латинську мови, географію та історію рідного краю. Автор наукових статей та художніх творів з педагогічної тематики. А. Крушельницький розглядав освіту як могутню зброю в боротьбі рідного народу проти національного та соціального поневолення. Продовжуючи справу І. Франка, розвиваючи його педагогічні ідеї, Антін Крушельницький правдиво змалював надзвичайно незадовільний стан школи та освіти на західноукраїнських землях в кінці XIX-на поч. XX ст. Шкільна реформа 60-70 рр., за якою освітні справи в Галичині повністю переходили в компетенцію польської шляхти, сприяла політиці соціально-економічного поневолення, культурного пригноблення нашого народу. В «Просвітньому рефераті», подаючи статистичні дані кількості неписьменних в Коломийському, Городенківському, Богородчанському, Печеніжинському, Косівському та

Надвірнянському повітах, Антін Крушельницький прийшов до висновку, що на кожних сто людей населення приходиться буквально декілька грамотних. «Се такі страшні числа, що просто годі вірити. Аби на 100 людей у повіті було письменних 11, а 89 не вміло ні читати, ні писати – се нечуване»¹. Далі автор зазначає, що 1900 року «... на 3080443 українців читає і пише 558677, пише 62359, а таких, що ані читають, ані пишуть, значить цілком безграмотних анальфабетів, є 2459410, або на кожних 100 українців в Галичині 79 анальфабетів, а тільки 21 грамотних»². В особливо занедбаному стані перебувала народна школа. Часто шкільна влада відмовлялась давати кошти на будівництво й ремонт шкільних приміщень, намагаючись усілякими способами гальмувати розвиток народної освіти. Незважаючи на те, що в австрійському шкільному законі проголошувались принципи обов'язкового початкового навчання всіх дітей віком від 6 до 14 років, багато дітей, допомагаючи батькам у їх важкій праці, не відвідувало занять. Крім того, розпорядженням від 13 січня 1893 р. початкові школи були поділені на школи міського й сільського типів. Школи першого типу призначались, як правило, дітям із матеріально забезпечених сімей і давали можливість своїм випускникам продовжувати навчання в середніх навчальних закладах. Закінчення сільської школи не давало жодних прав на вступ до інших навчальних закладів. 1906 р. шкільна влада, ідучи на подальше обмеження доступу селян до освіти, негласним розпорядженням заборонила приймати дітей з села у міські школи. Такий стан початкової школи, як писав А. Крушельницький, «...спинював доступ освіти до широких мас нашої нації, не тільки що не помагав творити діяльного громадянина й робітника у всіх царинах життя, – він ліг великою перешкодою для нашого громадянства до користування вищим ступінем освіти середньою школою, вищою освітою взагалі»³. Характеризуючи безвідрадний стан народної школи, ворожого життєвим інтересам народу, і водночас порівнюючи її з народним шкільництвом самодержавної Росії, письменник писав: «Народне шкільництво в Австро-Угорщині, (обмежене головню в Галичині до одно- й найвище двокласових шкіл), при дуже слабкій підготовці вчителя до його великого завдання, при переважаючій більшості чужого для нації вчителя, при всіх його зусиллях повести працю так, щоб на зверхній вигляд вона знаходила признання у шкільного зверхника інспектора – поляка, тож вивчення шкільних дітей кількох патріотичних польських пісень та дрібки з польської історії, – воно в остаточному висліді оставляло по собі в душах молоді велике ніщо, зовсім так, як російська нижча початкова школа»⁴. В дещо кращому становищі, в порівнянні з початковою освітою, перебували в Галичині й на Буковині середні навчальні заклади. Перед Першою світовою війною тут було 8 державних середніх шкіл з українською мовою викладання, утравістичні відділи в 2-х польських гімназіях, 8 приватних українських гімназій. Однак доступ до них через високу платню був дуже обмежений для дітей трударів. Суттєвими недоліками в цих навчальних закладах педагог вважав занедбання фізичного й особливо трудового виховання, катастрофічну відірваність змісту навчання від життєвих потреб, а також заборону на читання періодичних видань (як відомо, на початку ХХ ст. активно ширились ідеї соціалізму, матеріалізму). Часто, не маючи змоги отримати відповідної державної посади, випускники гімназій, відчужені від фізичної праці, до якої не виробили почуття шанобливості, скочувались в провалля безнадії. На думку А. Крушельницького, збільшення приватних класичних гімназій в Західній Україні входило в суперечність з вкрай низьким економічним становищем простого народу. «Хвилина залишення більшості молоді середньої школи з патентом – свідоцтвом “зрілості”, – це хвилина прощання з найважчим кошмаром, який мучив її вісім років

життя!»5. Драматичні картини стану школи й освіти на західноукраїнських землях змалював письменник в ряді художніх творів. Важка, безрадісна наука, знуцання вчителів з бідної дитини зображені в дещо автобіографічному нарисі «Непотріб» (збірник «Світла і тіні», 1900), який перегукується з ранніми оповіданнями Івана Франка на шкільну тематику. Близькими за ідейним змістом до цього твору є нариси «Лекції педагогії», «§§» (зб. «Із книги життя», 1906), а також оповідання «Два світи» (зб. «Пролетарі», 1899). Іван Білінський – центральна постать повісти «Буденний хліб» – обдарована молода людина, котра прагне досягти високого інтелектуального розвитку, через матеріальні нестатки, а також виснажливу науку в гімназії й університеті, підриває здоров'я й хворіє туберкульозом. Не як про розсадник культури й світла, духовну святиню згадує Іван про університет, а як про інституцію, що «...посадила на своїх вівтарях демагогів, шальвірів [шахраїв – примітка Г. Панкевич], магів, політичних злочинців, наукових облудників, темні сили чорного царства – які поставили собі метою поганити, зневажати науку...»6. Після розпаду Австро-Угорської імперії землі Західної України були окуповані Польщею. Повівши жорстокий курс на повну денаціоналізацію українців, нова влада організовувала, так звані, «пацифікації», під час яких по-варварському знищувались школи, бібліотеки, культурноосвітні заклади. В одній із статей педагог Крушельницький наводить такі цифри: «...в 1927 р. число українських шкіл, у наслідок практичного стосування “кресового” шкільного закону С. Грабського [міністра освіти – примітка Г. Панкевич], впало: у Східній Галичині на 690, в Західній Галичині на 80, на Волині на 4, на Поліссі – щезло до нуля. Разом остало українських вселюдних шкіл у Польщі 774»7. До 1931 р., як вказує далі автор, ліквідовано 2888 українських шкіл. У цей період значно посилювались репресивні методи щодо учнів середніх шкіл. Тодішня преса свідчить про непоодинокі випадки дитячих самогубств. Молоді люди, які дозволяли собі відверто висловлювати власні думки, відмінні від загальноприйнятих, карались нерідко тюремним ув'язненням. Подаючи стан школи й освіти на західноукраїнських землях в кінці ХІХ-на поч. ХХ ст., висвітлюючи політику правлячих кіл в галузі шкільництва, письменник-педагог збагатив наукове надбання історії народної освіти в Україні, сприяв боротьбі за її демократизацію. Називаючи тодішню школу «кузнею сліпого послуху», що випускає «бездушних і бездумних манекенів»8, А. Крушельницький пропонує замінити старокласичні гімназії на життєздатні загальноосвітні професійні заклади. Надаючи особі вчителя домінуючу роль у формуванні дитячої особистості, А. Крушельницький висуває свій ідеал щиро відданого педагогічній справі вихователя, борця за краще майбутнє народу. В художніх творах письменник-педагог яскраво вимальовує образи народних просвітителів, подвижників-гуманістів. Говорячи про потребу «...дати кожному чоловікові нагоду бути добрим», вчитель історії переконує, що «...діти спосібні на геройські діла, лише треба затронуті в їх серцях ту найкращу струну»9. Директор гімназії Андрій Кульчицький (з роману «Біг у сутінках»), очевидно, висловлює думки суголосні самому автору твору: «Я зрозумів, що школа повинна витворювати індивідуальності, а творити вона зможе їх тоді, коли правдою для учня буде не те, що сказав йому вчитель, тільки те, що він сам — під непомітним керуванням учителя зможе пізнати, перевірити й, перевіривши, здобути твердо на все життя, як незахитну правду, бодай до певної міри, поки досвід не принесе нових правд. Таке шукання правди власним досвідом – дає певність у власне знання, вказує шляхи шукання правди, дає віру у власний авторитет, здобутий досвідним знанням, дає певність у винайдення виходу з кожного становища, як його тільки

шукатиметься. Школа має навчати способів шукання, має закріплювати в мізку молодій людини певність, що шукання завсіди веде до здобуття успіху»¹⁰. З 1909 року Антін Крушельницький очолював створену в Коломиї «Видавничу Спілку Українського Вчительства». Її накладом з'явилися «Український альманах», шкільні підручники, народні історичні читанки. Перейшовши через різні перепони, «Видавнича Спілка» домоглася дозволу на відкриття книгарні. Ця спілка значною мірою була причетна до поширення рідної книжки і газети, які до того часу практично не мали доступу в широкі кола суспільства. Крушельницького як педагога-практика не задовольняли існуючі шкільні підручники. Він почав активно працювати над добром текстів і укладанням навчальних книжок. Ще в листі від 30 грудня 1906 року А. Крушельницький ділиться з І. Франком, суспільно-політична діяльність котрого була для нього зразком, своїми задумами стосовно видання серії хрестоматій-підручників. У зв'язку з переведенням педагога на нове місце роботи цей задум не вдалося відразу здійснити. І лише 1909 р. Крушельницький отримав дозвіл на видання серії «Вибрані твори українського письменства». Всього вийшло чотири таких випуски, два з яких присвячені творам І. Франка. Подальшим кроком у напрямі створення навчальної літератури було укладання читанок для середніх шкіл. У Львові 1911 р. вийшла «Руська читанка для 1-го класу середніх шкіл», яка відразу привернула увагу прогресивних педагогів. Вказуючи на окремі недоліки видання, один із тогочасних рецензентів П. Карманський зазначає: «В кінці діждалися наші наймолодші, радше учителі української мови в гімназіях читанки! Була вона в нас і дотепер, та про неї краще й не згадувати... Нова читанка професора Крушельницького є справді новою і змістом і виглядом»¹¹. Наступного 1912 року виходять ще дві читанки для 2-го і 3-го класів гімназії, а також підготована до друку читанка для 4-го класу. Цікаво, що у своєму проєкті упорядник прийняв назву «українська читанка», але оскільки рецензент і репрезентант шкільної крайової ради наполягали на назві «русська», Крушельницький був змушений з цим погодитись. При створенні читанок педагог ставив перед собою певну мету, яку обґрунтував в одній з методичних розробок. Проаналізувавши її, переконаємось, що рідному письменству Крушельницький надає першорядну роль серед усіх шкільних предметів. На його думку, підручник з літератури повинен виховувати любов і повагу до свого народу, пробуджувати національну самосвідомість. Великого значення укладач надає зовнішньому вигляду підручника, у тому числі й ілюстраціям, для роботи над якими Крушельницький запросив відому художницю Олену Кульчицьку. Приймавши пропозицію керівництва УНР зайняти посаду міністра освіти, А. Крушельницький навесні 1918 року переїхав спочатку з Городенки в Кам'янець-Подільський, а згодом – у Відень, щоб повністю присвятити себе укладанню українських підручників. Завдяки його зусиллям у Відні побачили світ вісім читанок, тут же вчений впорядкував антологію європейського письменства для української школи. Як свідчать архівні матеріали, А. Крушельницький, прагнучи подати землякам економічну допомогу, передає до каси «Голодна Україна» 10 тисяч корон. 1925 року педагог-письменник повернувся з еміграції на батьківщину, де одразу ж стає на шлях рішучої боротьби проти асиміляторської політики польського уряду. В середині 1934 р. А. Крушельницький разом з багатьма іншими представниками західноукраїнської інтелігенції, яким на той час було створено нестерпну атмосферу для вільної творчої праці, прийняв трагічне рішення і від'їжджає з усією родиною в Харків, тодішню столицю Радянської України. Проте через півроку А. Крушельницького, як і його товаришів по перу, було підло й ганебно звинувачено в організації підготовки

терористичних актів проти працівників радянської влади. 17 грудня 1934 року синів Крушельницького Івана і Тараса розстріляно в Києві, дружину Марію Слободу, видатну акторку, ученицю Марії Заньковецької, примусово виселено з квартири. 1935 року вона дістала інфаркт і померла в одній з харківських лікарень. Упродовж весни і літа 1935 року Крушельницькій з дочкою Володимирою (лікар-дерматолог, співробітник Харківського медінституту, канд. мед. наук) та двома молодшими синами Богданом (працював економістом у колгоспі під Харковом) й 19-тирічним Остапом примусово працювали на будівництві Біломорканалу. Жахливого 1937 року велика група радянських письменників, здебільшого українських, прощались з життям на Соловках. Серед них був і Антін Крушельницький. Пережили лиху долю лише дві невістки А. Крушельницького. Дружина Тараса – Стефанія разом з новонародженою Марією була вислана до Курська. Зараз онука письменника Марія Крушельницька – піаністка, педагог, професор Львівської національної музичної академії. Друга невістка, піаністка Галина Левицька, через хворобу не поїхала в Харків. Її доньку Ларису на запит польського уряду через організацію «Міжнародний Червоний Хрест» було відправлено з Курська до Львова ще до 1939 р. Тепер Лариса Іванівна, як і її двоюрідна сестра, мешкає у Львові. Вона – доктор історичних наук, вивчала проблеми археології, до недавнього часу працювала директором Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка НАН України. Антін Крушельницький належав до тих надзвичайно працездатних та національно свідомих інтелектуалів, хто щиро, згідно власних переконань бажав добра та щастя своєму народові. Головний герой роману «Дужим помахом крил» Павло Заячківський розмірковує над проблемою, яка була ерархічно найважливішою для самого автора: «Як? Яким способом? На якому шляху здійснити мають те, що вибуяло розкішно в їх душах? Як перетворити ідею в діло? Яким шляхом піти, яким способом довести до збудування своєї держави?»¹².

3А. Крушельницький. Шкільне питання на Україні // Нова громада, Відень 1923 (№ 1), с. 56. 4Там само, с. 55. 5А. Крушельницький. Слово до розгубленої молоді // Нові шляхи, Львів 1931, с. 25. 6А. Крушельницький. Буденний хліб. Рубають ліс. Львів 1960, с. 128. 7А. Крушельницький. На манівцях «берестейщини» і «пацифікації» // Нові шляхи, Львів 1931 (№ 3), с. 353 8А. Крушельницький. На нові шляхи. На порозі нового громадянського року // Нові шляхи, Львів 1930 (№ 9), с. 334. 9А. Крушельницький. §§ // Із книги життя. Львів 1906, с. 118. 10А. Крушельницький. Біг у сутінках // Нові шляхи, Львів 1930 (№ 3), с. 67. 11П. Карманський. Шкільні підручники // Наша школа, Львів 1910, с. 40. 12А. Крушельницький. Дужим помахом крил. Т. 1, Львів 1992, с. 32.

Г. Панкевич. Антін Крушельницький та його педагогічна спадщина // Слово № 2 (36) (2008) с. 35-37